

Nász Adrienn PhD hallgató,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Politikatudományi Doktori Iskola

Hogyan tovább az ír "nem" után? ¹

Lehetséges scénáriók a Lisszaboni Szerződés további sorsára

2008. június 13-án Írország – az Európai Unió (EU) tagállamai közül egyedülként - népszavazást tartott a Lisszaboni Szerződésről. A referendum az ír Legfelsőbb Bíróság döntése értelmében ugyanis kötelező volt, mivel az Európai Unió szerződéseinek lényeges változtatásai az ír alkotmány módosítását igénylik. Az alkotmánymódosításról pedig népszavazást kell tartani, amelyen azonban nem minden ír lakos vehet részt, még akkor sem, ha éppen az Európai Unió valamely tagállamának állampolgára. Az ír *nem* sokak számára meglepetés volt, de semmiképp nem jelenti az európai integrációt végét. Mindössze két feladattal kell megküzdenie ennek következtében az Európai Uniónak: egyrészt választ kell adnia a felmerült kérdésekre és kétségekre, másrészt pedig biztosítania kell, hogy az Unió reformfolyamata továbbhaladjon.

1. Előzmények

Több mint hat évvel az alkotmányozási folyamat kezdete után, még mindig nem koronázhatja siker az Unió erőfeszítéseit a Lisszaboni Szerződésre adott ír *nem* okozta kényszerpihenő következtében. Az eredeti Alkotmányos Szerződéssel az volt a szándék, hogy még hatékonyabbá és demokratikusabbá tegyék az Európai Uniót. Jelenleg azonban inkább újra megtorpanni látszik a folyamat, bár remélhetőleg rövidebb időre, mint 2005-ben, az Alkotmányos Szerződés francia, majd holland elutasítása után. Az Európai Bizottság elnöke, José Manuel Durão Barroso mindenesetre a ratifikációs folyamat folytatására szólította fel a

¹ A szerző az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Doktori Iskola másodéves doktorandusz hallgatója, az Európai Parlamenti Szemle on-line folyóirat főszerkesztője. Kutatási területe: a soros elnökségek és az Európai Tanács evolúciója.

tagállamokat, amelyek ennek megfelelően, függetlenül az ír esettől, sikerrel folytatják a Szerződés jóváhagyását.

Annál is inkább meglepőnek mondható az írek elutasítása, mert a csatlakozásukat követő több mint 20 évben jórészt az európai uniós forrásoknak köszönhetően növekedett ugrásszerű ütemben az ír gazdaság, kiérdemelve a *celtic tiger* (kelta tigris) elnevezést. Ellentmondásosnak nevezhetők emellett az írek igényei és cselekedete is, ugyanis azok a problémák és kérdések, amelyek miatt elutasították a Lisszaboni Szerződést, éppen általa válhatnának kezelhetővé, mivel sokkal megfelelőbb alapot nyújt a további fejlődésre, bővítésekre és intézményi változtatásokra, mint az Unió működését jelenleg szabályozó Nizzai Szerződés.

Az Európai Tanács szlovén elnöksége tehát azzal a nehéz feladattal adta át az Európai Unió soros elnöki székét Franciaországnak 2008. július 1-ével, hogy megoldást találjon az ismételten akadályokba ütköző reform szerződés ratifikációjának sikerre vitelére. Az Európai állam- és kormányfők úgy döntöttek a 2008. júniusi kormányközi konferencián, hogy októberig időt adtak az ír kormánynak arra, hogy áttekinthesse helyzetét és megoldási javaslattal álljon elő a Lisszaboni Szerződés továbbvitelére vonatkozóan. Az Európai Tanács október 15-16-i ülésén fogja értékelni az ír népszavazás után kialakult helyzetet, addig pedig lehetősége nyílik Írországnak arra, hogy felfedje az elutasítás valódi okait.

2. Az ír kampány dinamikája

Jóval a népszavazás előtt egyfajta érdektelenséget lehetett érezni Írországbán. Annak ellenére, hogy a koalíciós kormány nagyobb pártjai - a Fianna Fáil, a Progresszív Demokraták és a Zöldek - valamint az ellenzék - a Fine Gael és a Munkáspárt - is támogatta a Lisszaboni Szerződést, több szervezet is nagyon erőszakosan kampányolt a *nem* mellett. Ezek közé tartozott a Sinn Féin és a Libertas is.

A *nem* pártiak nagyon hatásosan keltettek rémületet a lakosságban. Annak ellenére, hogy nem sok alapja volt a „zászlaira tűzött jelmondatoknak”, az egész országot elárasztották az olyan plakátokkal és jelszavakkal, amelyekben arra hívták fel a figyelmet, hogy a Lisszaboni Szerződés következtében törvényessé válik az abortusz, Írország nem fogja tudni megőrizni a katonai semlegességét, kötelező lesz az EU hadseregébe történő besorozás, a vállalati adók emelkedni fognak valamint, hogy a Szerződés az oktatás és az egészségügy privatizációját fogja eredményezni. A *nem* oldal arról próbálta meggyőzni az embereket, hogy

ha elutasítják a Lisszaboni Szerződést, akkor ellehetetlenül az egész alkotmányozási folyamat és lehetőségessé válhat a Szerződés olyan kulcsfontosságú részeinek az újratárgyalása, amelyek nagy jelentőséggel bírnak az írek számára. A politika sokszor szül meglepő koalíciókat és az ír eset is ékes példája volt ennek, ugyanis a politikai bal, közép és jobb szövetsége jött létre a Lisszaboni Szerződés ellen és jobb esetben is féligazságokkal igyekeztek meggyőzni az embereket az elutasítás szükségességéről (Chari, 2008).

Mindehhez hozzá kell tenni, hogy az *igen* mellett kampányolók nem tettek meg mindent a győzelem érdekében. Olyan hibákat követtek el, amelyek a *nem* oldal malmára hajtották a vizet, erősítve ezzel őket. A legnagyobb hiba az volt, hogy a kampányt viszonylag későn, szó szerint csak az utolsó hetekben kezdték meg. Ennek egyik oka a korábbi miniszterelnök, Bertie Ahern lemondása volt. Annak ellenére, hogy ő vezette győzelemre a Fianna Fáil pártot 2007-ben, 2008 áprilisában május 6-i hatállyal meglepetésszerűen bejelentette lemondását. Hogy miért? Az ír miniszterelnök kulcsfontosságú szerepet játszott az észak-ír probléma megoldásában és Írország 2004-es uniós soros elnöksége alatt az alkotmány-tervezet elfogadásában is. Mégis az utóbbi évek folyamán kétségek merültek fel a személyes és szakmai ügyei, különösen pénzügyei kapcsán. Bertie Ahern-re azonban sosem bizonyították rá bíróság előtt bűnösségét bizonyos illegális kifizetések elfogadása ügyében. 2007-ben az általános ír választások előtt egy tévés szereplés alkalmával beszélt arról a volt miniszterelnök, hogy a '90-es években a válása alatt elfogadott pénzügyi segítséget olyan barátaitól is, akik közül néhányan vállalatvezetők voltak. Ez természetesen összeférhetlenségi és egyéb kétségeket vetett fel politikusi tevékenységével kapcsolatban. A média természetesen felkapta a történetet, az ellenzéki Fine Gael pedig a lemondását követelte. Mindez akkora nyomást jelentett, hogy Ahern végülis lemondott. A hivatalba lépő új miniszterelnök, Brian Cowen viszont emiatt már csak május elején tudta megkezdeni az *igen*-kampányt.

Az *igen*-oldal által elkövetett második hiba, hogy túlságosan magabiztosak voltak és úgy gondolták, a *nem*-oldal nem győzhet. Így ahelyett, hogy tényleg elmagyarázták volna, hogy miről is szól a Lisszaboni Szerződés, a kampányplakátok legtöbbször mindössze egy-egy képviselő portréja volt látható és a „szavazz az igenre” felirat a sarokban. Ami szintén nagy hibája volt az *igen*-kampánynak, hogy elmulasztották megcáfolni a *nem*-oldal által hangoztatott féligazságokat.

A fentebb ismertetett okok miatt az *igenek* aránya a szavazás előtti hónapokban egyszer sem érte el az 50% + 1 szavazatot, amely a győzelemhez szükségeltetett volna.

Januárban volt az *igen* tábor nagyjából a csúcson, amikor is 45 százalékon álltak. Innen estek vissza áprilisa 35 százalékra, majd májusban újra vissza kúszott a támogatottság 40 százalékra, bár ekkor a szavazók közel egyharmada még bizonytalan volt (Eurobarometer, 2008). A szavazás előtti napon a megkérdezettek 42 százaléka mondta, hogy *igennel* fog szavazni, 39 százalék azt, hogy *nemmel* és 19 százalék továbbra is *bizonytalan* volt. Az Európai Bizottság Eurobarometer felmérése szerint is a szavazók 15 százaléka az utolsó nap döntötte el, hogy melyik oldalra adja a szavazatát.

3. Az eredmények vizsgálata

A szavazás végeredménye azt mutatja, hogy 53,4 százalék szavazott a Szerződés ellen, míg 46,6 százalék volt mindössze (?) mellette. A két tábor közti különbség nagyjából 110.000 fő volt. Ha a területi megoszlást elemezzük, akkor azt láthatjuk, hogy 33 választókerületben utasították el a Szerződést és mindössze tízben szavazták meg és a Szerződést támogató szavazókerületekben is csak nagyon kis fölényrel győzött az igen (így Kilkenny, Clare és Észak-Dublin kerületekben). Mindössze a jómódú Dél-Dublin, Dél-Kelet Dublin és Dun Laoghaire kerületekben sikerült szignifikáns előnyre szert tennie az igen oldalnak (The Economist, 2008.szeptember 10.).

Még egy érdekes dologról szót kell ejteni, méghozzá arról, hogy előzetesen arra számítottak, hogy minél nagyobb a részvételi arány, annál nagyobb esélye lesz az igen oldalnak a nyeresre. Ez részben azért volt, mert a 2001-es Nizzai Szerződésről tartott referendum (az első, amelyet aztán az írek elutasítottak) részvételi aránya kevesebb, mint 35 százalék volt. A megismételt szavazáson 2002-ben megszavazták a Szerződést, 49,47 százalékos részvételi arány mellett. A két nizzai szavazás eredményét figyelembe véve sokan úgy vélték, hogy ha a második nizzai szavazás részvételi arányaihoz hasonlót tud produkálni Írország a Lisszaboni Szerződésnél, akkor biztos(abb)ra vehető a győzelem. Azonban nem ez történt, annak ellenére sem, hogy a részvételi arány nagyobb volt a Lisszaboni Szerződés esetén, mint a Nizzai Szerződés második fordulójában. Fontos megjegyezni, hogy kettőből egy ír állampolgár nem is ment el a szavazásra.

Eurobarometer felmérés alapján három fő oka volt a szavazástól való távolmaradásnak: (1) nem értették magát a szerződést (2) túl elfoglaltak voltak, hogy elmenjenek szavazni valamint (3) úgy érezték, hogy nem voltak megfelelően informálva a szóban forgó kérdéstről.

4. Az elutasítás okai

A júniusi EU csúcson Brian Cowen miniszterelnök még nem tudta megmondani, vajon az írek miért is utasították el a Lisszaboni Szerződést, így októberig időt kaptak az okok feltárására és azoknak ismeretében a magyarázatok megtalálására.

Egyik ok lehetett az *igen* kampány gyengesége. Az sem tett túl jót az igen oldalnak, hogy néhány nappal a szavazás előtt olyan fontos politikusok, mint Charlie McCreevy, a belső piacért felelős európai biztos és Cowen miniszterelnök is beismerték, hogy nem olvasták a Lisszaboni Szerződést. Természetesen ez hozzájárult a kampányuk legitimációjának csökkenéséhez. Nem szorgalmazták azt sem, hogy más tagállamok vezetői, képviselői Írországba látogassanak és elmondják az embereknek, hogy miről szól a Lisszaboni Szerződés és miért érdemes *igennel* szavazniuk. Ez némi magyarázattal szolgálhat arra, hogy miért nem tudott szavazókat magához vonzani az *igen* oldal, illetve miért nem tudott a másik oldalról szavazatokat szerezni, egyáltalán miért nem sikerült mobilizálni a szavazókat. A Mellékletben található 1. diagram jól mutatja, a szavazók 68 százaléka vélte úgy, hogy a *nem* kampány volt a meggyőzőbb és csak 15 százalék gondolta azt, hogy az *igen*.

Az elutasítás okainak megértéséhez az Európai Bizottság ír képviselőjének megrendelésére a Gallup közvélemény kutató cég 2008. június 13. és 15-e között egy gyorsfelmérést készített 2000 személy telefonos megkérdezésével. Ebből nem csak a *nem* szavazatok okai, de az alacsony részvételre és a kampány általános megítélésére, valamint a végeredményre vonatkozó információk és vélemények is kiderülnek. A kutatás főbb megállapításai szerint azon emberek fele, akik nem vettek részt a népszavazáson ezt azzal indokolták, hogy nem értették pontosan, hogy miről van szó, azaz, hogy miről szól a szavazásra bocsátott Szerződés. Kimutatható, hogy a fiatalabbak kevesebb hajlandóságot mutattak a részvételre, mint az idősebbek. Míg az *igennel* szavazóknál dominánsan megjelent egy vélemény az *igen* mellett (32 százalék gondolta úgy, hogy ez szolgálja Írország legjobb érdekét), addig a *nemmel* szavazók rendkívül változatos érveket sorakoztattak fel választásuk mellett. Mint az a Mellékletben található 2. diagramból is kiderül, az *nemmel* szavazók főként arra hivatkoztak (22 százalék), hogy nem voltak megfelelően informálva a népszavazás tárgyát illetően. Az információhiányra való hivatkozás mögött az elutasítás másik fő indoka az ír identitás védelme volt (12 százalék). A *nemmel* szavazók úgy vélték, hogy az elutasítás erősíteni fogja Írország pozícióját a Szerződés esetleges újratárgyalása esetén, valamint így megvédhetik az adórendszerüket és fenntarthatják semleges katonai pozíciójukat (Eurobarometer, 2008). Az elégtelen információn kívül ott szerepelt még elutasító okként a

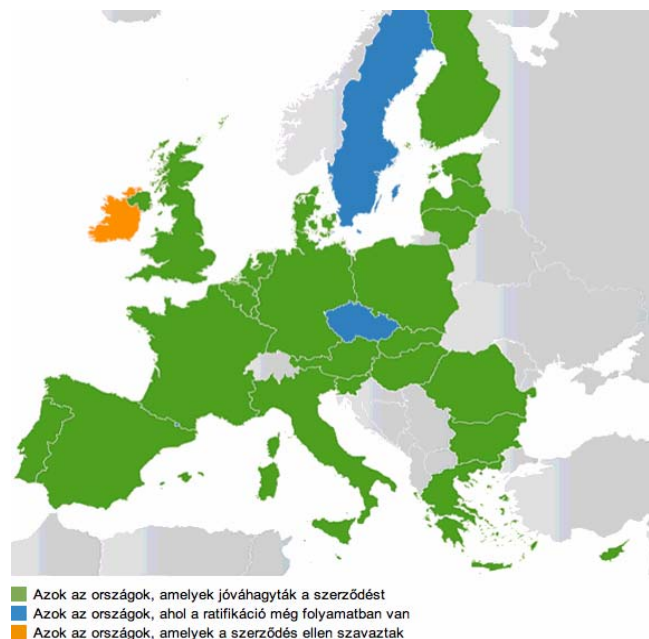
politikusokba vetett alacsony bizalom, az ír semlegesség megőrzése valamint a védelempolitikai kérdések, az európai bizottsági biztosi hely megőrzésének igénye és az ír adórendszer védelme.

Az ír kormánynak el kell ismernie, hogy nem tett meg mindent a kampányban a győzelem érdekében és rá kell világítania az emberek számára arra, hogy a Szerződés nem veszélyforrás, hanem lehetőség Írország számára. Az októberi csúcsra pontos tervekkel kell előjönnie az ír miniszterelnöknek. Jelenleg arra utalnak a jelek, hogy megmenthető a Lisszaboni Szerződés, de ehhez szükség van arra, hogy a választók félelmeit kezeljék. Még ha sikerül is a megegyezés és minden tagállam ratifikálja a Szerződést, akkor is előreláthatólag legkorábban csak 2009 végén, inkább 2010 elején tud életbe lépni a Szerződés.

5. Hogyan tovább?

Az Európai Unió soros elnökeként Nicolas Sarkozyre hárult az a feladat, hogy biztosítsa Barroso elnök felszólításának – és a legtöbb európai ország kívánságának megfelelően – hogy gond nélkül folytatódjék a Szerződés ratifikációja. Az ír népszavazást követően sorrendben, Nagy Britanniában, Cipruson, Hollandiában, Belgiumban, Spanyolországban és Olaszországban is gond nélkül megszavazta a parlament a Lisszaboni Szerződést. Jelenleg (2008. szeptember 1.) az íreken kívül mindössze Csehország és Svédország részéről hiányzik a jóváhagyás.

A Lisszaboni Szerződés ratifikációjának állása

Forrás: Európa Szerver, 2008. szeptember 16.

De inisprudentia et iure publico

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
II. évfolyam, 2008/4. szám

Sarkozy elnök közvetlenül az ír népszavazás után többször is hangoztatta, hogy feladatának tekinti Brian Cowen ír miniszterelnök meggyőzését arról, hogy 2009 tavaszán írjon ki egy újabb népszavazást a Lisszaboni Szerződésről. Azzal tisztában volt Sarkozy is, hogy mindeközben nyitottnak kell mutatkoznia a francia elnökségnek az írek kérdésfelvetéseire, ugyanis egyrészt nem lehet elszigetelni ezt az országot az EU-n belül, másrészt pedig minél jobban erőlteti álláspontját, annál nagyobb ellenállást válthat ki az írekből. Ezzel párhuzamosan az októberi brüsszeli csúcs előtt a csehekre is nyomást kell gyakorolnia a francia EU-elnökségnek, hogy ratifikálják a reformszerződést. Mert az szinte mindenki számára nyilvánvaló, hogy eltemetni a Lisszaboni Szerződést és vele együtt az Európai Unió reformfolyamatát több mint hét évvel az alkotmányozási processzus kezdete után nem alternatíva. Az alkotmányozási folyamat célja éppen a transzparencia és a demokrácia növelése volt, ezért nem lenne elfogadható, hogy az eddigi eredményeket kidobják az ablakon, a problémák ugyanis ettől még megoldatlanok maradnának.

5.1. A Szerződés újratárgyalása

A Szerződés újratárgyalását valószínűleg az országok túlnyomó többsége elutasítaná. A tárgyalások újraindítása a 2005. május-júniusi állapotokat idézné vissza és annak ellenére, hogy ez tűnhetne a legkézenfekvőbb megoldásnak, politikailag rendkívül kockázatos és az országok többsége már amúgy is belefáradt a folyamatos alkudozásba. A teljes újratárgyalás magában rejti azt a veszélyt is, hogy teljes kudarcba fullad a Lisszaboni Szerződés, ha egyes tagállamok megváltoztatják álláspontjukat és a már kialakult kompromisszumos egyezségeket is újra akarják tárgyalni (Baldini, 2008). Ez a megoldás tehát inkább a kudarc, mint a sikeres továbblépés lehetőségét rejti magában. Főleg ha az olyan euroskeptikus országokra gondolunk, mint az Egyesült Királyság vagy Csehország. Számukra egy, a jelenlegitől alapvető stratégiájában eltérő szerződés lenne elfogadható és a „több integrációt” mindenképp elutasítanak, míg mások, így Dánia is, a kevesebb integrációra reagálna elutasítólag.

5.2. Tovább a "Nizzai" alapokon

Valóban működésképtelen lenne az Európai Unió, ha a 2003-as Nizzai Szerződés alapján működne tovább? Nyilvánvaló, hogy kezdi kinőni azokat a kereteket az EU,

amelyeket a Nizzai Szerződés állított fel, köszönhetően a 2004-es és a 2007-es bővítéseknek. A valódi probléma azonban az, hogy a nizzai alapokon nem lehetséges a további bővítés, új intézményi- és döntéshozatali struktúrára lenne szükség ahhoz, hogy a jelenleg 27 tagú unió tovább bővíthessen. Az Unió a jelenlegi alapokon is továbbműködhet, bár ehhez valószínűleg hiányozni fog a politikai akarat. Hogyan tud akkor eredményesen fellépni nemzetközi szinten az EU, ha még a belső problémáira sem tud megoldást találni? Lehetséges kiegészítéseket fűzni a Nizzai Szerződéshez, de minden egyes ilyen kiegészítés a brüsszeli apparátusok, és tagállamok folyamatosan egyeztetése mellett mehet csak végbe. Lehetséges, hogy kiegészítésként kerüljenek bele a Nizzai Szerződésbe olyan új intézmények, mint az európai diplomáciai testület vagy a kül- és biztonságpolitikai főképviselő. Nincs szükség ehhez feltétlenül egy új szerződésre. Mindössze megfelelő politikai akarat kell (Boudewijn-Emmanouïdilis, 2008). Az Európai Tanács mondhatja azt, hogy csak akkor nevezi ki az Európai Bizottság új elnökét, ha azt az Európai Parlament megválasztja. És miért ne lehetne az európai polgári kezdeményezés működőképes attól függetlenül, hogy nincsenek hozzá meg az intézményes keretek. Ez az opció nem megvalósíthatatlan, de feleslegessé tenné az elmúlt 7-8 év erőfeszítéseit, mindazonáltal, ha nem sikerül Írországból ratifikálni a Lisszaboni Szerződést, akkor valószínűleg ez lesz a „B-terv”.

5.3. Megerősített együttműködés

Sokan elképzelhetőnek tartják, hogy a "rég" Európai Unió tovább működjön a Nizzai Szerződés jelentette alapokon, míg a mélyebb integráció mellett jobban elkötelezett országok létrehoznának egy erősebb Uniót, egy mag-Európát (*core-Europe*), amely önmagában nyomást jelenthetne a többiek számára a csatlakozásra. Egy ilyen jellegű föderációnak azonban számos problémával is szembesülnie kellene. *Egyrészt* a részvételi oldalt tekintve, még azon országok is, akik mint egy lehetséges mag-Európa tagállamaiként szóba kerülnek, nem szívesen adnák szuverenitásuk további részét nemzetek feletti szintre. Jelenleg sem a német, sem a francia állampolgárok nem látják úgy, hogy az Európai Unió lenne az egyetlen megoldás a nemzeti problémáik kezelésére. *Másrészt* a transzparencia szempontjából is kérdéseket vetne fel a megerősített együttműködés, ugyanis a létrejövő új szervezetnek szüksége lesz új intézményekre és forrásokra is, ami a jelenlegi rendszer duplikációját eredményezné. Az EU eredeti célkitűzései között szerepelt a nagyfokú átláthatóság, amely a mag-Európa létrejöttével már bizonyosan a múlté lenne, nem is beszélve arról, hogy az

állampolgárok számára is igen nehezen érthető lenne, miért van szükség ilyesfajta intézményi és pénzügyi megkettőzöttségre. *Végül* pedig a létrejövő új és a régi unió együttműködésének hogyanjára is választ kellene adni, ugyanis vélhetően két versengő „blokk” alakulna ki. Európa nem lenne egységes(ebb) továbbra sem. Sokkal valószínűbb, hogy a jelenlegi projekt-alapú Európai Unió működik tovább. Nem valószínű egy mag-Európa létrejötte, inkább csak tematikusan szerveződő alkalmi érdekszövetségek várhatók a jövőben is (Hierlemann, 2008).

Inkább egy differenciált Unió létrejötte az, ami valószínű. A Schengeni-övezet és az euró-zóna működése azt igazolja, hogy az ilyen fajta erősebb együttműködésre anélkül van lehetőség, hogy új intézményi struktúrákat kellene kialakítani, amely egy versengő blokk létrejöttéhez vezetne. Ennek a differenciált, funkcionálisan integrált Európának is az lenne a lényege, hogy bármelyik ország, amely csatlakozni kíván, az megteheti. Azaz anélkül tudnának egyes országok szorosabban együttműködni bizonyos politikaterületeken, hogy az Unión belüli megosztottság érzetét keltené maga az EU.

5.4. Lisszaboni Szerződéssel - Írország nélkül

Felmerült olyan elképzelés is, hogy az *igent* mondó 26 ország 2009. januárjától a Lisszaboni Szerződés alapján működne tovább, míg az íreknek bármikor nyitva állna a lehetőség, hogy csatlakozzanak a lisszaboni alapokon működő az Európához. Azonban tekintettel a nemzeti jog adat lehetőségekre, ez a megoldási javaslat nem tartható, ugyanis 27 ország írta alá a szerződést és csak mind a 27 egybehangzó *igen* szavazata mellett léphet az életbe. Emellett ez a megoldás tovább erősítené az állampolgároknak azt a képet az Unióról, hogy a választópolgárok preferenciáitól függetlenül, autonóm módon cselekszik (Open Europe, 2008). Az alkotmányozási folyamat, amelynek eredeti célja az Unió demokratikusabbá és átláthatóbbá tétele volt, ezzel pont az ellenkezőjét érné el és eltűnne a EU demokratikus legitimitásának minden alapja.

5.5. Írország kizárása az Európai Unióból

Az írek mindössze 1 százalékát teszik ki az Európai Unió összlakosságának és tekintetbe véve a 40 százalékos részvételi arányokat elmondhatjuk, hogy az EU népességének mindössze 0,2 százaléka sodorta veszélybe a Lisszaboni Szerződés hatályba lépését. Akár logikus lépésnek is tűnhet tehát, hogy Írországnak ki kellene lépnie az Európai Unióból, vagy

ha erre nem hajlandó, akkor ki kellene zárni. Azon túl, hogy jelenleg jogilag nem lehetséges a kilépés vagy a kizárás, az Európai Uniónak mindenképpen el kell vetnie ezt a scénárió, még akkor is, ha az ír *nem* kedvezőtlenül érinti az Uniót. Tiszteletben kell tartani döntésüket, ugyanis milyen demokrácia lenne az, amely csak a megerősítő szavazatot fogadja el? 2005-ben a francia és holland elutasító referendumok után fel sem merül, hogy a két alapító országot ki kellene zárni, mivel hátráltatják az Unió előrelépését. Így Írország esetében is a tárgyalásos módszerhez kell fordulni a radikális megoldások helyett.

Bár a Brookings Institute egyik elemzője szerint Grönland esete precedens arra nézve, hogy anélkül, hogy az alapító szerződések lehetővé tennék az elszakadást, lehetséges az Európai Unióból való kiválás. Grönland ugyanis, miután 1979-ben részleges autonómiát kapott Dániától 1982-ben egy népszavazási döntéssel kivált az Európai Közösségből. Ez mindenesetre a legvalószínűtlenebb forgatókönyv (Bindi, 2008.június 16.).

6. A francia elnökség eredményei

Az elutasított Alkotmányos Szerződésre válaszként megszületett Reform, majd Lisszaboni Szerződés pillanatnyi kudarcra minimálisra csökkentette az országok manőverezési terét. Az Európai Unió soros elnöki tisztségét betöltő Franciaországra, csakúgy mint 2007-ben a németekre komoly terhet ró az alkotmányozási folyamat továbbblendítése. Fontos, hogy jó diplomataként próbáljon közvetíteni és eredményt elérni, az egyébként markáns kijelentéseiről ismert francia elnök, Nicolas Sarkozy. Az elnökség eddigi tapasztalatai azonban azt mutatják, hogy ez nem minden esetben sikerül neki. Ezt támasztja alá az a kijelentése is, miszerint az „íreknek tartaniuk kell egy második referendumot az Európai Unió Reform Szerződéséről” (European Report, 2008. július 2.). Ez a kijelentés az ír kormányfőt egyébként nem zaklatta fel, nem úgy a *nem* tábor szavazóit, akik súlyos inzultusként élték meg Sarkozy elnök kijelentését.

A francia elnök július 21-én Írországba látogatott, hogy egyeztessen Brian Cowen kormányfővel az elutasítás okairól, és közösen próbáljanak megoldást találni a kialakult helyzetre. Retorikájában azt az álláspontot képviselte és képviseli Franciaország, hogy az íreknek szabadon kell dönteniük az elutasító népszavazási eredmény utáni lépésekről, azonban egyértelműen az újabb népszavazás mellett állt ki Sarkozy, amelyet aztán a látogatás után tagadott (EurActiv, 2008. július 22.). Az európai vezetők egyébként meglehetősen tartózkodnak attól, hogy bármiféle megoldási javaslattal éljenek az írek felé, attól tartva, hogy

minden és annak az ellenkezője is előfordulhat a jelenlegi kényes politikai helyzetben, ahol egy olyan ország utasított el egy szerződést, amelynek az állampolgárai alapvetően Európa-pártiak. A Tanács éppen ezért adott az íreknek időt, hogy az október 15-16-i informális csúcsig gondolkodjanak a lehetséges megoldásokon.

7. Megoldás: megismételt referendum

A lehetőségek számbavétele után az látszik kirajzolódni, hogy a legkívánatosabb és legvalószínűbb megoldás az újabb ír népszavazás egy olyan Lisszaboni Szerződésről, amely addig kiegészül néhány olyan új rendelkezéssel, amelyek – mivel nem eredményeznek alapvető változást a Szerződésben -, nem teszik szükségessé a minden országra kiterjedő megismételt ratifikációs eljárást. Megoldásként szolgálhat ebben az esetben, ha egy speciális nyilatkozatot csatolnak a Szerződéshez, amelyben rögzítik az írek három „vesszőparipájára”, a (1) katonai semlegességre, (2) az abortuszra és a (3) társasági adóra vonatkozó speciális szabályokat. Ennek a megoldásnak az előnye, hogy a nyilatkozat csatolásával maga a Szerződés nem változik, így a többi tagállamban nem válna érvénytelenné a ratifikáció, és nem lenne szükség újratárgyalásra sem. Ezzel tehát megválaszolásra kerülnének a *nemmel* szavazók félelmei és egyben egyértelműsítené lehetne benne a Lisszaboni Szerződés azon rendelkezéseit, amelyek aggodalommal töltik el az íreket (Ricard-Nihoul, 2008).

A Yale és Stanford Egyetem professzorai, Bruce Ackerman és James Fishkin szerint az ír nem jó alkalom arra az Európai Unió számára, hogy végiggondolja a referendumhoz, mint a demokrácia egyik alapvető eszközehez fűzött viszonyát. Úgy vélik, ha egy téma olyan fontosságú, hogy szavazást kell róla tartani, akkor egy sokkal deliberatívabb megközelítést kellene alkalmazni vele kapcsolatban. Ha jövőre újra szavaznak az írek a Lisszaboni Szerződésről, szükség lenne arra, hogy a deliberáció eszközével közelebről is megismerhessék az írek a Szerződést és tisztába jöjjenek annak valódi tartalmával és jelentőségével. Ackerman és Fishkin azt javasolja, hogy két héttel a következő referendum előtt egy olyan speciális nemzeti napot kellene tartaniuk az íreknek, ahol az emberek szakértők segítségével végigbeszélhetnék a Szerződés kérdéses pontjait és pontos felvilágosítást kaphatnának arról (Fishkin, 2008.06.17.).

A két professzor javaslata mögött több mint harminc hasonló jellegű kutatás áll, amelyekben alkalmazták a "deliberatív szavazás" (*deliberative polling*) eszközét. Ennek lényege, hogy random minta alapján meghívnak embereket, hogy egy hétvége leforgása alatt

előadások és szakértők segítségével ismerkedjenek meg az adott témával. A deliberáció előtt és után is megszavaztatják az embereket az adott témáról és az eredmények azt igazolják, hogy miután jobban megismerkedtek a témával, pozitív irányba változott a véleményük és ez mérhető volt a szavazási eredményeken is. Emellett azzal az érzéssel is gazdagodtak az emberek, hogy konstruktívan képesek lesznek hozzászólni a politikai vitákhoz. Egy 1994-es brit deliberatív szavazás eredményei is azt mutatták, hogy szignifikáns változásokat hoz a módszer a megkérdezettek véleményében. A brit esetben a felmérésben kezdetben kisebbségi véleményként megjelenő álláspontot képviselők aránya a kezdeti 45-ről 60 százalékra ment fel. Írország esetében is egy ilyen nemzeti deliberációra lenne szükség Fishkinék szerint, amely alapos előkészületeket igényel, de kivitelezhető. Fontos szerepe lenne abban, hogy megváltoztassa azt az Európai Unióról kialakult általános képet, amely szerint egy „elit-vezérlet” és nem eléggé demokratikus projekt az EU. A két professzor szerint a hagyományos referendumok mindössze "populista" válaszok a demokrácia deficitként azonosított problémára, az emberek ugyanis nem tudják pontosan, hogy miről is szavaznak, nem ismerik a tartalmát. A fent ismertetett deliberációs módszer erre a problémára kínál megoldást, az állampolgárok informálásán keresztül.

8. Hogyan lehetne jobban csinálni? Érvek az egyhangú ratifikáció ellen

Az Alkotmányos Szerződés kudarcának tapasztalataiból kiindulva az európai állam- és kormányfők igyekeztek elkerülni, hogy a Lisszaboni Szerződést is hasonlóképpen referendum útján kelljen ratifikálni. A 27 tagállam közül egyedül Írországban nem volt erre lehetőség, ott ugyanis az alkotmány kifejezetten rendelkezik a népszavazás szükségességéről. Az elutasítás után a hogyan tovább kérdésre adható lehetséges válaszoknál letettük voksunkat a megismételt referendum mellett, de felmerül a kérdés, hogy mennyire jó koncepció az, hogy csak minden tagállam egybehangzó igen szavazata esetén lehet ratifikálni egy szerződést. Ugyanis minél nagyobb létszámú és heterogénebb az Európai Unió, annál nehezebb lesz konszenzusra jutniuk a tagállamoknak és így egyre nehezebbé válik az előrelépés.

Már az Alkotmányos Szerződés ratifikációja előtt is jelentkeztek azok a figyelmeztető hangok, amelyek felhívták a figyelmet arra, hogy akkor a 25 tagállam jó részében nem lenne tanácsos népszavazásra bocsátani a dokumentumot. Aztán a francia, majd a holland *nem* bebizonyította, hogy ez így is van. A kudarc után a politikusok célja az lett, hogy a már minden tagállam által aláírt (ugyan nem ratifikált) szerződés tartalmát megtartsák, elkerülve

ezáltal egy újabb népszavazás szükségességét. A Lisszaboni Szerződés kidolgozásakor tehát a legfőbb cél az volt, hogy megszabadítsák a szöveget az alkotmányos arculatától: az „alkotmány” elnevezéstől, a szimbólumokra vonatkozó rendelkezésektől és a közösségi jog elsőbbségére való utalástól többek között.

Mindezen hibalehetőségek kiküszöbölése után már csak az ír népszavazás maradt, mint egyetlen lehetséges buktató. Természetesen a népszavazás eredményére számos, a Lisszaboni Szerződéstől független tényező is befolyással volt, így például az attól való félelem (amelyet a nem tábor tudatosan erősített is), hogy az Írországból érvényes alacsonyabb társasági adót is érinteni fogja a Szerződés, amellet, hogy az abortusz és a katonai semlegesség kérdéskörébe is beavatkozik.

A korábbi negatív tapasztalatokból kiindulva (1992 - Dánia, 2001- Írország, 2005 - Franciaország és Hollandia) sokan voltak a szavazás ellen, mivel maga a szerződés szövege olyan bonyolult és összetett volt, hogy aligha volt elvárható az állampolgároktól, hogy annak pontos ismeretében menjenek el szavazni. Így, hasonlóan az Európai Parlamenti választások szavazásaihoz, itt sem a feltett kérdéstről, hanem inkább az általános közhangulatról, a kormány népszerűségéről stb. szavaztak az emberek. Szakértők szerint, mivel az európai államok képviselői demokráciák ezért önmagában elhibázott gondolat volt tőlük, hogy a közvetlen demokrácia eszközt helyezték ilyen magaslatokba.

Miért nem megfelelő az egyhangú ratifikáció igénye?

Carlos Closa (2008) tanulmányában négy okot hoz fel az egyhangúság ellen. Az egyik, amire hivatkozva igazolható az egyhangúság igényének hibássága, az éppen az egyhangúságnak alapot adó elv, az egyenjogúság megsértése. Ugyanis minden tagállamban, ahol eddig bármilyen szerződést elutasítottak, arra kérték az állampolgárokat, hogy szavazzanak róla újra. Minden országban, valóban? Igazából nem. A Maastrichti Szerződést elutasító Dániától és a Nizzai Szerződést elutasító írektől is igen, de az Alkotmányos Szerződést elutasító franciáktól és hollandoktól nem kért ilyet senki. Ennek okait most nem vizsgáljuk, de az elmondható, hogy Írország esetében sokan azonnal a második népszavazás mellett voltak. Ha mégsem sikerül, ennek az lehet az oka, hogy az írek "nem nyelik le", hogy nekik még egyszer kell szavazniuk valami olyasmiről, amelyről francia és holland társaiknak nem kellett, de amelyet egyébként évekkorábban ők is elutasítottak (ugyanis a Lisszaboni

Szerződés - néhány elemét leszámítva - 95 százalékban megegyezik az Alkotmányos Szerződéssel).

A másik ok meglehetősen gyakorlati: minél nagyobb számú ratifikációra van szükség egy reform életbelépéséhez – tekintetbe véve az egyre növekvő számú Európai Uniót és a belső pluralitást – egyre kisebb a valószínűsége, hogy minden esetben „vétó” nélkül sikerül átnyomni az ügyet. Ez minden reformra érvényes, de természetesen minél jelentősebb a tervezett változás, annál kisebb a megegyezés valószínűsége, legalábbis elviekben. Ennek megfelelően, az olyan megoldások, amelyek minden tagállam igényeihez illeszkedni akarnak (amilyen a Lisszaboni Szerződés is), rendkívül nehézkesen végigvihetők.

Harmadsorban pedig fel lehet hozni a demokratikusság indokát. Tévesen bár, de sokan úgy vélik, hogy antidemokratikus a gyakorlat, hogy alig párszáz ezer szavazó is dönthet 500 millió ember soráról (Írország esetében mindössze 110.000 emberen múltott a szavazás). De nem is a kisebbség vagy a többség mérete számít hanem az, hogy jelenleg csak úgy érvényes az egyhangúság szabálya, hogy nincs kisebbség. Akár egy *nem* is elég a kudarchoz.

Végül pedig, negyedik érvként felhozható az egyhangúság ellen, a döntés költségeinek externalizálását érintő kérdés azaz, hogy olyan embereket is érint, akik nem vettek részt a döntés meghoztatalában. A Maastrichti Szerződésre adott *nem* a legjobb példa erre, ez ugyanis olyan monetáris vihart kavart, amelyet számos európai valuta, így a peseta, a sterling, a líra és a frank leértékelése követett, a dán koronáé viszont nem. Látni kell, hogy a Lisszaboni Szerződésre adott *nem* más országokban is érzékelteti a hatását. Az elsődleges hatás mindenképpen az, hogy el kellett halasztani a Lisszaboni Szerződés ratifikációját és ezáltal az intézményi reformokat.

Mi lesz ezután?

Ha a többi 26 ország igennel szavaz és elfogadja a Lisszaboni Szerződést, akkor Írország több mint kényelmetlen helyzetben lesz. Jelenleg már csak Csehország és Svédország szavazatára vár az Unió az íreken kívül. Még az euroskeptikus britek is ratifikálták a Szerződést. A Lordok Háza néhány nappal az írek után szavazott a Szerződésről és azt mondta, hogy az ír népszavazás eredményétől függetlenül fog dönteni. A csehek alkotmányossági vizsgálatra küldték a szerződést, ezzel is időt nyerve. Bár Csehországban elég sokan vannak nemcsak a Lisszaboni Szerződés, de az európai Unió ellen is nem valószínű, hogy elutasítják a Szerződést (ők lesznek ugyanis a Tanács következő soros

elnökei 2009. január 1-től). A holland döntés is szimbolikus jelentőséggel bír, ugyanis ott még sokkal inkább volt az Alkotmányos Szerződés elutasítása 2005-ben, most viszont, ugyan nem az elsők között, de ratifikálták a szerződést.

9. Konklúzió

Akár 26 igen szavazat ellenére is, az ír nem megbéníthatja az integrációt, főleg ha ezzel újraélednek a *Lisszabon-ellenes* hangok és kihasználják, hogy az elutasít miatt lehet az íreket okolni. Ez pedig dominó-hatást elindítva teljesen romba döntené a Szerződés sorsát megnyitva ezzel olyan scénáriókat, mint hogy az EU a Nizzai Szerződés alapján működjön tovább, a Lisszaboni Szerződés új rendelkezéseit pedig később ratifikálnák, például a horvát csatlakozási szerződés részeként. A fentebb említett országok közül vannak olyanok, akik megtudnák bénítani a folyamatot és éppen ezért nem szabad azt hinni, hogy a népszavazás kizárásával teljes kontroll nyerhető a folyamat felett.

Összességében elmondható, hogy nem csak íreket érinti a *nem* és az egyhangúság éppen a negyedik érv miatt nem alkalmas a szerződésmódosításra. Az egyhangúság az EU egyik tabu témája és ez teszi még bonyolultabbá annak megváltoztatását. Természetesen nem lehetetlen, a Nizzai Szerződés 48. cikkének megváltoztatásával lehetőség is lenne rá és akkor csak ezt az egy cikket érintené a reform. Ez nem érintené a tagállamok szuverenitását és egy ilyen mini-reform esetén elkerülhető lenne a ratifikáció is.

Az uniós vezetők és szakértők többsége egyetért azzal, hogy új népszavazást kell tartania Írországnak a Lisszaboni Szerződésről. Ezt a véleményt tükrözi az a rövid anyag is, amelyet a *Le Amis du Traite de Lisbonne*, azaz a *Lisszaboni Szerződés barátai* nevű francia tisztviselőkből álló szervezet készített (az anyag címe: *The Solution to the Irish Problem*, magyarul: *Megoldás az ír problémára*). A tanulmány szerint az írek beadják a derekukat az októberi csúcson és 2009. őszén hajlandóak lesznek új népszavazást tartani, ha garantálják Írország számára, hogy nem veszíti el helyét az Európai Bizottságban, valamint hogy a semlegességükkel, az abortusszal, és a társasági adóval kapcsolatos nyilatkozatot csatolnak a szerződéshez, amely garantálja számukra, hogy a Lisszaboni Szerződés nem hoz ezeken a területeken számukra kedvezőtlen eredményeket (Telegraph, 2008. szeptember 10.). Ezek után 2009. őszén lehetne tartani egy második referendumot, amelyet szinte minden európai vezető preferál. Írország egyébként szinte folyamatos nyomás alatt van mind Franciaország, mind Németország részéről a referendum megismétlését illetően. Az Európai Parlament

elnöke, Hans-Gert Pöttering is az ír referendum mielőbbi újrázása mellett van, ugyanis attól tart, hogy a jövő júniusi európai parlamenti választások átmennek a népszerűtlen Lisszaboni Szerződésről szóló összeurópai népszavazásba. Az írek kiállnak amellett, hogy még nem döntöttek, még minden opció az asztalon van. Az Európai Bizottság mandátuma jövő októberben jár le, nagyjából akkor amikor a szakértők szerint ki lehetne írni az új referendumot a Lisszaboni Szerződésről, emiatt mérlegelik annak lehetőségét, hogy a jelenlegi Bizottság terminusát megnyújtják 2010. elejéig, hogy a már érvényben lévő Lisszaboni Szerződés szerint kerüljön utána kinevezésre az új Bizottság.

Jean-Claude Junkcer luxemburgi miniszterelnök az egyetlen az Európai állam- és kormányfők között, aki hangot adott annak a véleményének, miszerint a Lisszaboni Szerződés várhatóan nem lép hatályba 2010 előtt. Ahhoz ugyanis, hogy még az európai parlamenti választások előtt hatályba léphessen, legkésőbb 2009. februárig szavazniuk kellene róla az íreknek, aminek lássuk be, kicsi az esélye. Azért is nem javasolja az következő hónapokban megtartani a referendumot, mert az amerikai másodlagos jelzálogpiaci válságból kinőtt általános gazdasági válság miatt szinte minden európai kormány népszerűsége csökkent és egy általánosan alacsony bizalmi szint mellett szavazást kiírni, biztos vereséghez vezetne. Nicolas Sarkozy francia elnök, egyben az európai unió soros elnöke ismételt látogatást tervez Dublinba december elején, hogy az októberi csúcs után már konkrétumokról tudjon tárgyalni az ír miniszterelnökkel a Lisszaboni Szerződés kapcsán. Azaz jelenleg, 2008. szeptember közepén úgy fest, hogy ha az írek engednek az egyértelmű európai nyomásnak, akkor lesz új referendum Írországbán a Lisszaboni Szerződésről, de várhatóan 2009. nyaránál nem előbb. Ez viszont felveti azt a problémát, amit a *nemmel* szavazó írek is kifogásolnak, hogy ezáltal egyszerűen figyelmen kívül hagyták az ő akaratukat.

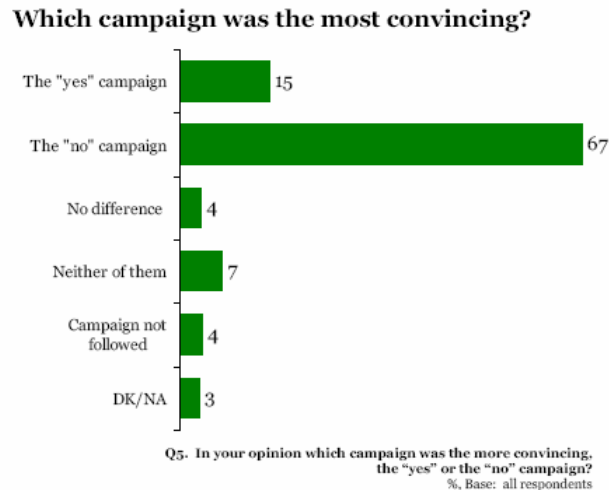
Az ír kormány szeptember 10-én hozta nyilvánosságra annak a közvélemény-kutatásnak az eredményét, amelyet az ő megbízására készített egy kormányközeli ír közvélemény-kutató cég, a Millward Brown IMS készített (Ministry of Foreign Affairs of Ireland, 2008. szeptember 10.). Érdekes, hogy bár főbb megállapításaiban megegyezik az Eurobarometer felméréssel, a százalékos arányokat tekintve vannak eltérések az eredmények között, de az elutasítás fő okaként ők is az információhiányt azonosították. Az emberek 42 százaléka mondta azt, hogy azért szavazott *nemmel*, mert nem értette, miről szól a szerződés. A felmérés arra is figyelmeztetett, hogy egy változatlan szövegről megismételt szavazás valószínűleg az előzőnél csúnyább kudarccal végződne, mivel azt éreznék az írek, hogy nem tartották tiszteletben az akaratukat. Egy augusztusi, tehát viszonylag friss közvélemény-

kutatás szerint az írek 71 százaléka ellenzi a megismételt népszavazást, és a megkérdezettek 62 százaléka voksolna *nemmel*. Szükség tehát a van vitára, hogy megismerhessék az emberek a Szerződést, és kellenek a változtatások, így a nyilatkozat és garancia arra, hogy a Lisszaboni Szerződés nem fogja sérteni a már említett négy ír „szent tehenet”, de várhatóan már nem lép életbe a Szerződés a 2009-es európai parlamenti választások előtt².

² A kézirat lezárása után, 2008. október 15-16-án tartotta ülését Brüsszelben az Európai Tanács, amelynek korábban tervezett napirendjét felülírta a gazdasági válság, a Lisszaboni Szerződés kérdése így némiképp háttérbe szorult. Az európai állam- és kormányfők meghallgatták Brian Cowen ír kormányfő elemzését a június 12-i népszavazás után kialakult helyzetről és abban maradtak, hogy a decemberi EU-csúcson visszatérnek a kérdésre.

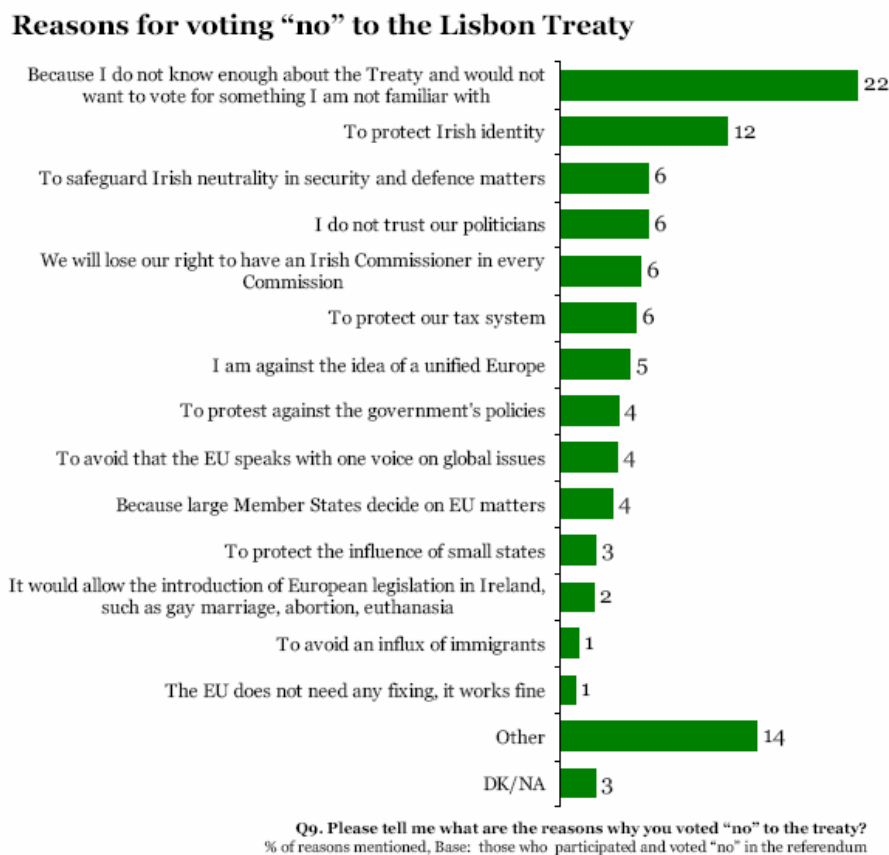
Mellékletek

1. diagram – Melyik kampány volt a meggyőzőbb?

Forrás: Eurobarometer, Post-Referendum survey in Ireland, Analytical Report, p.13

2. diagram – A Lisszaboni Szerződésre adott nem szavazat okai

Forrás: Eurobarometer, Post-Referendum survey in Ireland, Analytical Report, p.19

De inisprudencia et iure publico

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
II. évfolyam, 2008/4. szám

Irodalomjegyzék

- BALDINI, Gianfranco (2008): The Irish "no" and Plan X. EuroPressResearch
<http://www.europressresearch.eu/upload/pdf/Focus%20giugno%20I%20ENG.pdf>
 (letöltve: 2008. szeptember 5.)
- BINDI, Federiga (2008. június 16.): Ireland's rejection of the Lisbon Treaty. The Brookings Institution.
http://www.brookings.edu/opinions/2008/0616_lisbon_treaty_bindi.aspx (letöltve: 2008. augusztus 31.)
- BOUDEWIJN, Rob; EMMANOUIDILIS, Janis A. (2008): How to proceed after the Irish "no". Clingendael Commentary
http://www.clingendael.nl/publications/2008/20080709_clingendael_commentary_005.pdf (letöltve: 2008. szeptember 6.)
- CHARI, Raj (2008): ¿Por qué rechazaron los irlandeses el Tratado de Lisboa? Un análisis de los resultados del referéndum (ARI)
http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano/contenido?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/Elcano_es/Zonas_es/Europa/ARI69-2008 (letöltve: 2008. szeptember 10.)
- CLOSA, Carlos (2008): Tras Irlanda: referéndum y unanimidad (ARI)
http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano/contenido?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/Elcano_es/Zonas_es/Europa/ARI62-2008 (letöltve: 2008. szeptember 10.)
- EurActiv (2008. július 22.): Sarkozy denies asking for second Irish vote
<http://euractiv.com/en/future-eu/sarkozy-denies-asking-second-irish-vote/article-174393> (letöltve: 2008. augusztus 29.)
- EUROPEAN Report (2008. július 2.): Treaty of Lisbon: Ireland's No shakes up institutional priorities.
 European Information Service. (letöltve: 2008. szeptember 1.)
- FISHKIN, James (2008. június 17.): A better way with referendums. Financial Times
<http://www.ft.com/cms/s/0/2e27cb88-3c63-11dd-b958-0000779fd2ac.html> (letöltve: 2008. augusztus 19.)
- HIERLEMANN, Dominik (2008): Irish vote, Europe's future: Four options after the 'no'. Bertelsmann Stiftung
http://www.bertelsmann-stiftung.de/cps/rde/xbcr/SID-0A000F0A-694515A5/bst/xcms_bst_dms_24757_24758_2.pdf (letöltve: 2008. augusztus 21.)

- MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF IRELAND (2008. szeptember 10): Post Lisbon Treaty Referendum Research Findings September 2008
<http://foreignaffairs.gov.ie/uploads/documents/Publications/Post%20Lisbon%20Treaty%20Referendum%20Research%20Findings/final%20-%20post%20lisbon%20treaty%20referendum%20research%20findings.pdf> (letöltve: 2008. szeptember 11.)
- NIELSEN, André (2008): Member states must enact Lisbon Treaty: Ireland must step out of EU into EFTA. Oxford Council on Good Governance.
<http://www.oxfordgovernance.org/fileadmin/Publications/GR005.pdf> (letöltve: 2008. szeptember 1.)
- OPEN Europe (2008): Background briefing: The Lisbon Treaty and Ireland.
<http://www.openeurope.org.uk/research/irelandbriefing.pdf> (letöltve: 2008. szeptember 10.)
- RICARD—NIHOUL, Gaëtane (2008): The French Presidency of the EU Council: a big boat in stormy weather. Notre Europe.
http://www.notre-europe.eu/uploads/tx_publication/Article-SocialEuropeJournal-GRicard-Nihoul.pdf (letöltve: 2008. augusztus 25.)
- EUROBAROMETER (2008): Post referendum survey in Ireland
http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_245_en.pdf (letöltve: 2008. szeptember 10.)
- TELEGRAPH (2008. szeptember 10.): EU officials expect Ireland to hold second Lisbon Treaty referendum
<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/ireland/2778154/EU-officials-expect-Ireland-to-hold-second-Lisbon-Treaty-referendum.html> (letöltve: 2008. szeptember 11.)
- THE ECONOMIST (2008. szeptember 10.): Why Ireland voted no
http://www.economist.com/blogs/certainideasofeurope/2008/09/why_ireland_voted_no.cfm (letöltve: 2008. szeptember 11.)